

University of Groningen

God-talk in the Book of Job

Keulen, Emke Jelmer

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2007

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Keulen, E. J. (2007). *God-talk in the Book of Job: A biblical theological and systematic theological study into the Book of Job and its relevance for the Issue of Theodicy*. [Thesis fully internal (DIV), University of Groningen]. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Nederlandse Samenvatting

Regelmatig verwijzen mensen naar het bijbelboek Job als het gaat om de vraag hoe God betrokken is bij het bestaan van ongerechtvaardigd lijden. Deze vraag wordt het vraagstuk van de theodicee genoemd. In dit proefschrift wordt nagegaan welke bijdrage het bijbelboek Job zou kunnen leveren aan de systematische theologie met betrekking tot dit vraagstuk. Het onderzoek bestaat uit twee delen. Het eerste deel is een bijbels theologisch deel (Hoofdstuk 2-7). Hier worden de theologische implicaties van het bijbelboek Job gereconstrueerd. Er wordt in kaart gebracht hoe de verschillende karakters in het bijbelboek Gods handelen in relatie tot Jobs onschuldige lijden interpreteren. Het tweede deel van deze studie is een systematisch theologisch deel (Hoofdstuk 8). Dit deel bestaat uit een systematisch theologische reflectie op het vraagstuk van de theodicee met behulp van het materiaal uit het bijbelboek Job.

Vooraf dient de vraag beantwoord te worden op welke wijze de Schrift en de systematische theologie zich tot elkaar verhouden. Dit gebeurt in het inleidende hoofdstuk (Hoofdstuk 1). Ik beschrijf deze verhouding als een interactie. Enerzijds is er een beweging van de systematische theologie naar de Schrift. De systematische theologie doet een beroep op de Schrift met de vraag welke theologische implicaties haar teksten hebben, omdat de Schrift leidend is voor het denken en handelen van de christelijke geloofsgemeenschap. Overigens kan dit beroep op de Schrift vanuit een systematisch theologische vraagstelling voor de exegese een heuristische functie hebben. Anderzijds is er een beweging van de Schrift naar de systematische theologie. De Schrift voorziet de systematische theologie van inzichten, ideeën en concepten die bruikbaar kunnen zijn voor haar denken. Bedacht dient te worden dat de systematische theologie op een heel diverse wijze gezag toekent aan elementen uit de Schrift.

Hoofdstuk 2 beschrijft de centrale positie van Job 9 in het bijbelboek Job. Deze rede van Job heeft een sleutelfunctie in het bijbelboek. Ten eerste wordt door middel van deze rede het verstaan van Gods handelen in termen van vergelding in de dialoog (Job 3-42,6) beslissend aan de kaak gesteld. Het beeld van het rechtsgeding speelt hierbij een belangrijke rol. Job houdt in Job 9 vast aan zijn integriteit en wijst op zijn onmacht om God ter verantwoording te kunnen roepen voor diens handelen. Hij gaat ervan uit dat God rechtvaardigen beloont met voorspoed en goddelozen bestraft met tegenslag. Omdat Job ondanks zijn rechtvaardigheid lijdt, kan hij niet anders dan concluderen dat God in zijn geval onrechtvaardig handelt. Zo komt het godsconcept dat Job hanteert in botsing met de praktijk. Op deze wijze komt in Job 9 het denken in termen van vergelding beslissend ter discussie te staan. Als Job rechtvaardig is, moet God wel onrechtvaardig zijn. Ten tweede wordt in Job 9 de dialoog met de proloog (Job 1-

2) verbonden. In de proloog bevestigen de verteller en God dat Job rechtvaardig is en zonder reden lijdt. Job gebruikt in Job 9 dezelfde woorden. Dankzij de relatie met de proloog weet de lezer dat Job in de dialoog terecht zijn onschuld naar voren brengt. Zo kan de lezer niet langer negeren dat er een problematische kant zit aan het godsconcept dat Gods handelen verstaat in termen van vergelding. In deze theologie is geen ruimte voor onschuldig lijden. Ten derde vormt Job 9 ook een brug naar Gods antwoord en Jobs reactie daarop aan eind van het bijbelboek Job. Dit derde aspect van de sleutelfunctie van Job 9 wordt uitgewerkt in Hoofdstuk 5.

In Hoofdstuk 3 wordt beschreven hoe de vrienden van Job het vergeldingsdenken introduceren in de dialoog. In hun ogen hangt iemands lot af van hoe iemand eerder heeft gehandeld. Mensen oogsten wat zij hebben gezaaid. Hierdoor is zowel Gods handelen als het eerdere gedrag van mensen herleidbaar. Zo concluderen de vrienden uit Jobs leed dat Job wel moet hebben gezondigd en dat zijn claim dat hij integer is niet waar kan zijn. Hoewel vergelding aan de basis ligt van het denken van Jobs vrienden, komen in hun redes ook enkele andere facetten van het lijden naar voren. Twee van de vrienden benadrukken het pedagogische aspect van leed. Mensen zouden leed dat hen overkomt, moeten opvatten als een waarschuwing van God en als een aansporing om hun verkeerde gedrag te wijzigen. Goddelijke straf is in de ogen van de vrienden ook niet onomkeerbaar. Indien mensen zich afwenden van hun goddeloze levenswandel, zal hun lot ten goede keren. Het motief van de menselijke onvolkomenheid beperkt de kans dat iemand volledig rechtvaardig is. Rechtvaardig zijn is volgens dit motief slechts een theoretische mogelijkheid. Door middel van dit motief wordt Jobs overtuiging dat hij onschuldig is op voorhand ondermijnd. Eenmaal wordt het vergeldingsconcept in de redes van de vrienden doorbroken. Sofar brengt naar voren dat God zelfs een deel van Jobs zonde vergeeft. Hij gebruikt deze notie om Jobs bewering dat hij rechtvaardig is te verwerpen. Hiermee probeert Sofar de impasse die Job met zijn bewering veroorzaakt –Job is rechtvaardig, dus moet God onrechtvaardig zijn– te doorbreken. Dit ‘uitstapje’ dient er zo paradoxaal genoeg toe om het vergeldingsdenken veilig te stellen.

In Hoofdstuk 4 komen de overige redes van Job aan de orde. Hier wordt duidelijk welke ambivalente houding Job tegenover God aanneemt. Hij klaagt God aan en beschuldigt God van onrechtvaardig handelen. Maar tegelijk kan Job niet anders dan zijn hoop vestigen op deze zelfde God. Gedurende de hele dialoog spelen Jobs overtuiging dat hij onschuldig is en zijn wens om Gods houding ten opzichte van hem aan de kaak te stellen een prominente rol. Job gebruikt hiervoor het beeld van het rechtsgeding. Dit biedt een kader om zijn aanklacht, onmacht en verlangen tot

uitdrukking te brengen. Job wil God ter verantwoording roepen in een rechtsgeding om zo zijn onschuld aan hem voor te leggen. Tegelijk beseft hij dat zo'n rechtsgeding tussen God en mensen onmogelijk is. Job beschrijft God als een tegenstander die hem bestookt. Volgens Job beschouwt God hem als een vijand. Hij zoekt naar motieven voor dit optreden van God. Beschouwt God Job als een bedreiging, laat Gods 'alwetendheid' hem in de steek waardoor hij Jobs onschuld niet waarneemt of had God kwade bedoelingen bij de schepping van mensen? Job voelt zich overgeleverd aan het willekeurige handelen van God. Hij beseft dat mensen dit niet kunnen beïnvloeden. Om zijn aanklacht breder te funderen noemt Job ook zijn waarneming dat het goddelozen voor de wind gaat. God handelt derhalve in het algemeen niet naar de maatstaven van de vergelding. Job vraagt zich af waarom God eigenlijk leven schenkt aan mensen die tegenslag te verduren krijgen. Toch kan Job niet anders dan zijn hoop vestigen op deze God die zich tegen hem heeft gekeerd. Verschillende exegeten zijn van mening dat het bij Jobs beroep op 'zijn getuige in de hemel' en 'zijn verlosser' gaat om een middelaar tussen God en Job. Job heeft echter al duidelijk gemaakt dat een rechtszaak tussen God en een andere partij onmogelijk is. Alleen God zelf kan partij bieden aan God. Daarom kunnen de 'getuige' en de 'verlosser' slechts slaan op God. God is de enige die Job een uitweg kan bieden uit zijn ellende. Daarom vestigt Job zijn hoop op God.

Hoofdstuk 5 houdt zich bezig met het antwoord van God en Jobs reactie daarop. Met een indrukwekkende rede vanuit de storm beantwoordt God Jobs aanklacht en zijn roep om een reactie. Hoewel God het vergeldingsconcept niet volledig verwerpt, zet hij wel vraagtekens bij de herleidbaarheid van zijn handelen aan de hand van dit concept. Zowel Job als de vrienden gaan ervan uit dat God handelt volgens de lijnen van vergelding. Op basis hiervan concludeert Job dat God hem onrechtvaardig behandelt. God noemt dit echter verdonkeremaning van zijn plan en frustratie van zijn recht. Hiermee verwerpt God in zijn antwoord dat zijn handelen kan worden vastgesteld met behulp van een theologie die een strikte relatie ziet tussen iemands handelen en wat hem overkomt. Verschillende exegeten zijn van mening dat Gods antwoord inhoudelijk niet ingaat op de redes van Job. Ik verdedig de these dat God Job indirect antwoordt door het schetsen van een 'tegenbeeld'. Tegenover Jobs indruk dat God willekeurig handelt en het recht buigt, schetst God hoe hij scheppend en onderhoudend opereert, op onverwachte plaatsen leven schenkt en de goddeloze straft. Job 9 heeft bij deze relatie tussen Gods antwoord en Jobs redes in de dialoog een sleutelfunctie. God confronteert Job met zijn gebrek aan inzicht in de orde en de overwegingen die ten grondslag liggen aan de schepping en Gods handelen daarin. Job neemt niet dezelfde positie in als God. Het ontbreekt Job aan een 'God's eye view'.

In reactie op Gods antwoord geeft Job toe dat er een fundamenteel verschil is tussen hem en God. Hij is zich ervan bewust geworden dat hij heeft gesproken over goddelijke zaken die zijn begrip te boven gaan. Daarom staakt Job het verdere debat met God en zal hij God niet meer bestoken met vragen of tegenargumenten. Hij versmelt tegenover God en betoont spijt, want hij is stof en as.

Het raamwerk van het bijbelboek Job komt ter sprake in Hoofdstuk 6. De proloog schetst de noodzakelijke randvoorwaarden waardoor in het boek een aantal kanttekeningen bij het vergeldingsconcept kunnen worden geplaatst. De verteller verankert Jobs rechtvaardigheid en maakt duidelijk dat Jobs leed geen straf is voor zonde. De satan speelt een paradoxale rol. In het verhaal treedt hij op als een tegenstrever van God en Job. Maar door zijn vraag of Job God vreest zonder reden wordt wel meteen een aspect van het vergeldingsdenken ter discussie gesteld. Een *do ut des* motief zou namelijk voor zowel God als Job een reden kunnen zijn om de relatie met de ander te onderhouden. Tegelijk wordt in de proloog het vergeldingsconcept doorbroken. Door de scène in de hemel wordt duidelijk dat er meer oorzaken voor iemands leed zijn dan alleen de misstappen die iemand heeft begaan. De proloog is noodzakelijk om voor de lezer het vergeldingsconcept beslissend ter discussie te stellen. Daarom veronderstel ik dat dialoog en proloog zijn geconstrueerd met het oog op elkaar. Hoewel Job in zijn redes Gods plan heeft verdonkeremaand, waardeert God in de epiloog Jobs worstelen, vragen, klagen en beschuldigen in de dialoog als een juist spreken over God. Vanuit Jobs interpretatiekader gezien ging Job terecht met God de strijd aan. Het herstel van Job aan het eind van het boek ligt weer in de lijn van de vergelding. Sommige exegeten vinden dit strijdig met het voorafgaande. Maar dit is niet het geval, omdat God in zijn antwoord de vergelding niet volledig verwerpt.

Hoofdstuk 7 is een samenvatting van het bijbels theologische deel en verwoordt enkele conclusies. Het bijbelboek Job verwerpt het vergeldingsconcept niet volledig, maar brengt de grenzen van een theologie die dit voorstaat aan het licht.

In Hoofdstuk 8 vindt de systematisch theologische reflectie op het vraagstuk van de theodicee plaats met behulp van materiaal uit het bijbelboek Job. De epistemologische kwestie uit het antwoord van God bepaalt de opbouw van hoofdstuk. God houdt Job voor dat het Job aan goddelijke macht en een 'God's eye view' ontbreekt. Ik confronteer drie perspectieven van waaruit kan worden getheologiseerd –theologisch realisme, theologisch idealisme en theologisch relationisme– met dit inzicht uit Gods antwoord. Theologisch realisme en theologisch idealisme veronderstellen beide een externalistische positie om God en

de wereld te beschrijven. Dit is de positie van de alwetende verteller in het bijbelboek Job. Theologisch relationisme veronderstelt een internalistische positie. Dit is de positie van Job. Job meende aanvankelijk Gods handelen te kunnen beoordelen met behulp van het vergeldingsconcept. Hij nam hierbij een gezichtspunt in buiten God en de wereld. Gods antwoord maakt hem duidelijk dat hij heeft gesproken zonder inzicht. Job heeft geen ‘God’s eye view’. Indien een systematisch theoloog dezelfde positie inneemt als Job, is theologisch relationisme het meest adequate perspectief om vanuit te theologiseren. Er zijn verschillende theodicees geformuleerd om Gods rechtvaardigheid te verdedigen ondanks het bestaan van kwaad in de schepping. Deze theodicees veronderstellen echter een theologisch realisme. Zij voldoen derhalve niet, omdat zij uitgaan van dit inadequate perspectief. Zo geeft materiaal uit het bijbelboek Job in de eerste plaats aanleiding tot een kritische beschouwing van enkele theologische perspectieven die aan de basis kunnen liggen van systematische theologie.

Vervolgens stel ik voor om het bijbelboek Job te lezen vanuit een relationeel perspectief. Dit bijbelboek levert dan taal om onder woorden te brengen welke verschillende rollen God in tijden van onschuldig lijden ten opzichte van mensen vervult. De beschrijvingen van God zijn dan geen beschrijvingen van Gods wezen, maar beschrijvingen van relaties tussen God en mensen. Het beeld van het rechtsgeding in het bijbelboek Job schetst de complexiteit van de situatie van slachtoffers van kwaad. Enerzijds kunnen zij de indruk hebben dat God zich als een tegenstander tegen hen opstelt. Dit stelt het vertrouwen in God op de proef. Zo geeft materiaal uit het bijbelboek Job woorden aan het feit dat de confrontatie met kwaad kan leiden tot een worsteling met een verwarrende en moeilijke kant van God. Anderzijds kunnen slachtoffers van kwaad ook niet anders dan hun hoop vestigen op deze zelfde God. God vervult de rol van rechter, tegenstander, pleiter en aangeklaagde tegelijkertijd. Men zou de vraag kunnen stellen hoe deze verschillende rollen zich in een theologie tot elkaar verhouden.

In de proloog stelt de satan de vraag of Job God zonder reden dient. Hiermee stelt hij de aard van de relatie tussen God en mensen ter discussie. Is dit een manipulatieve, contractuele of liefdesrelatie? Deze vraag legt een problematisch aspect van het vergeldingsconcept bloot. God dreigt in dit concept mechanisch te worden gedacht. Hij vergeldt en beloont zonder ‘persoonlijke’ inbreng. Zo verdwijnt de persoonlijke godtalk op de achtergrond. Misschien kan de hele worsteling met het onschuldige lijden in het bijbelboek Job wel worden gekarakteriseerd als een zoektocht naar hoe te spreken over God op een persoonlijke manier wanneer mensen met kwaad worden geconfronteerd. Het hele probleem kwam immers aan de oppervlakte door het feit dat God werd gedacht op de mechanische manier van het vergeldingsconcept. De prestigestrijd tussen God en de satan, waarbij de trouw van een mens aan God door middel van leed op de proef wordt gesteld, acht ik op zich niet gebruikbaar om Gods betrokkenheid bij

leed in de huidige tijd ter sprake te brengen. De reden is hiervoor dat dit 'inkijkje in de hemel' een externalistische positie veronderstelt die wij niet kunnen innemen.